KUNSIDERAZZJONI DWAR IL-POEŻIJA F'MALTA

(Bit-Taljan u bil-Malti)

FIS-SEKLU DSATAX

L-Ewwel Parti — **Oliver Friggieri**

SFOND

Meta wieħed iqis il-mixja politika tal-gżira taħt il-ħakma kolonjali ingliża, wieħed irid jagħti importanza sħiħa lit-tradizzjoni lingwistika, u għalhekk kulturali, minħabba li hemm marbutin magħha, bħala kawża li ddeterminaw bosta ħwejjeġ, ġrajjiet u sentimenti qawwija li mbagħad tbiddlu f'għodda għat-taqbida tal-jeddijiet kostituzzjonali u spiritwali. Waqt li wieħed isegwi qajl l-imġiba ġenerali lejn l-ilsien Taljan, wieħed isegwi wkoll il-linja ġenerali ta' l-artisti, u l-aktar tal-letterati.

Fit-tiftixa li għamlu John Austin u George Cornwall Lewis, kummissjonarji tal-Gvern Ingliż, li waslu f'Malta fl-1836, hemm mistqarra l-importanza u t-tixrid tat-Taljan, l-iżjed fi-iskejjel u fil-qasam tal-liġijiet (I).

"Ftit huma l-ġurnali bejn l-1800 u l-1838, u bit-Taljan, bħalma hu l-*Giornale di Malta*" (2). Wara ħidmiet intensivi, ftit żmien wara li xxandret il-gazzetta ta' kull xahar *Spettatore Imparziale* (għal xi żmien taħt ċensura) u l-gażżetta ta' kull ġimgħa *Portafoglio Maltese*, il-ħelsien ta' l-istampa ngħata fl-1839 u dan kien ifisser għajn kbira oħra ta' tixrid kulturali, qabel xejn bit-Taljan.

Fil-kuntest tat-taqbida għall-ħelsien ta' l-istampa, il-*Giovine Italia* bagħtet makkinarji u tagħmir tipografiku ieħor, waqt li fl-Italja xi stati għamlu reazzjoni qawwija kontra dan (3). Napli pprotestat bil-qawwa dwar xi artikli li dehru fuq ġurnali Maltin u minħabba f'dan, l-eżiljati naplitani kienu mwiddba li kull ħidma ġurnalistika tagħhom

---

1. A.V. Laferla: **British Malta,** Vol. I, Malta, 1938, paġ. 156 et seq.
2. Giuseppe Patti: **I cento giorni di Garibaldi in Sicilia nel giornalismo maltese,** Editrice la Sicilia-Messina, 1972, paġ. 18.
3. B. Fiorentini: **Malta rifugio di esuli e focolare ardente di cospirazione durante il Risorgimento italiano,** Malta, 1966, nota nru. 32, paġ. 46.

li setgħet tisfa ta' ħsara lill-ħakma sqallija setgħet twassal għat-tkeċċija tagħhom mill-gżira ~~tagħhom mill-gżira~~.

Il-ħelsien ta' l-istampa ħolqot moviment sħiħ ta' ġurnali, kważi lkoll bit-Taljan. *Il Mediterraneo* kien favur l-għaqda ta' l-Italja b'saħħtu kollha; *L'Ordine* kien aktarx reazzjonarju; is-*Stenterello* kien wieħed minn bosta ġurnali ċajtiera. Xi ismijiet ta' ġurnali jwassluna fiż-żmien tal-waqfa ta' xi eżiljati Taljani f'Malta matul iċ-ċaqliq għall-peniżola. Din il-qagħda ta' eżiljati intellettwali f'Malta, sa l-1860, tat lir-rabta qadima bejn il-kultura Taljana u Malta dimensjonijiet ġodda u kellha wkoll tħalli l-effetti tagħha fuq il-ħajja soċjali u artistika tal-gżira.

L-emigrazzjoni politika mill-Italja għal Malta bdiet matul iż-żmien napolejoniku. Aktarx li l-ewwel eżiljat kien Vittorio Barzoni illi rifes fuq Malta fl-1804. Iżda l-wasla kontinwa ta' eżiljati laħqet il-qofol tagħha wara r-restawrazzjoni, u l-aktar wara l-1849. Sa l-1848 l-eżiljati laħħqu madwar ħamsin, iżda bejn l-1849 u l-1860 l-għadd kotor mhux ftit. Fost ir-raġunijiet għala l-eżiljati għażlu li jibqgħu f'Malta, Giuseppe Patti jisħaq li "l-għaqda ta' l-ilsien, tal-klima, tat-twemmin reliġjuż u l-elf punt ieħor ta' rbit bejn Malta u l-Italja meridjonali għenu mhux ftit lil dan il-proċess" (4).

Dawn il-punti ta' rbit issuktaw jikbru u jieħdu suriet ġodda minħabba li r-relazzjonijiet u r-rejazzjonijiet kienu varji. Patti (5), hu u jikkwota xogħol ta' J. Peretti (6), igħid li fl-għaxar snin ta' bejn l-1850 u l-1860 il-fehma pubblika kienet influwenzata mhux ftit mill-istampa ta' dik il-ħabta u qanqlet għadd ta' rejazzjonijiet negattivi fis-sovrani ta' l-Italja, u jfakkar fl-ordni tal-Papa biex isir sorveljanza fuq il-ġurnali mxandrin fil-belt Valletta, u l-aktar il-proibizzjoni li għamel il-Papa lil *Spettatore Imparziale* li kien ukoll il-medju biex xi eżiljati jsemmgħu leħinhom. Ġurnali oħra, bħalma huma *Il Corriere Mercantile Maltese*, *Il Furetto*, *Il Filantropo Maltese* u l-*Gazzetta Popolare*, waqt li jixhdu l-ħakma sħiħa ta' l-użu tat-Taljan f'din it-taqsima bikrija tal-ġurnaliżmu Malti, jagħtu ħjiel tar-rabtiet differenti li kienu jeżistu bejn iż-żewġ artijiet fiż-żmien.

Le mie prigioni ta' Silvio Pellico qanqal simpatija għall-patrijotti Taljani, u t-traġedji ta' Guerrazzi u ta' Nicolini xettlu sens ta' ħelsien kontra t-tirannija. Il-*Primato Prolegomeni* ta' Gioberti, is-*Speranze d'Italia* ta' Balbo u l-*Protesta del popolo delle Due Sicilie* ta' Settem-

---

4. G. Patti: **op. cit.**, paġ. 14.
5. **Ibid.**, paġ. 20.
6. J. Peretti: **Les aspects linguistiques, litteraires, artistiques et folkloriques de l'italianite' de Malte**, casa editrice Filelfo, Tolentino, 1965, paġ. 70.

brini nqraw kollha f'Malta. Ġemgħa politika sigrieta, *L'Associazione Patriottica Maltese,* twaqqfet minn għadd ta' intellettwali mmexxija minn Gio. Carlo Grech (7). Grech kien korrispondent fl-*Accademia Gioenia di Scienze Naturali* ta' Katanja u msieħeb tas-*Societa' Medico-Chirurgica* ta' Genova, u huwa wkoll l-awtur ta' għadd ta' pubblikazzjonijiet bil-Latin u bit-Taljan (8).

Garibaldi, flimkien maż-żewġ uliedu Menotti u Ricciotti waqaf f Malta għal jumejn, it-23 u l-24 ta' Marzu, 1864 (9). Il-waqfa tiegħu ngħatat l-akbar importanza fil-ġurnali Maltin, u l-festa ta' ġieh li saret, mhux nieqsa minn xi inċidenti, offriet għamla ta' parteċipazzjoni u ħidma ribella għaċ-ċittadini Maltin. Patti jsostni li kien hemm ukoll "bosta membri tal-klassi kolta ta' l-Arċipielgu" u li l-ġrajjiet li seħħu fi Sqallija u l-emigrazzjoni ta' dawn l-eżiljati wasslu għall-ewwel ċaqliqiet b'risq il-ħelsien kostituzzjonali Malti (10).

Wara li rriferejna fil-qosor għall-moviment politiku-kulturali ta' l-eżiljati Taljani, insibu ruħna quddiem għadd ta' rapporti magħmulin minn kummissjonarji Ingliżi; fihom tinsab l-aqwa għajn ta' tagħrif dwar kulturali tal-gżira li wieħed jista' jikseb minn taqsimiet uffiċjali. Ikoll jaqblu dwar l-importanza soċjali li ngħatat lit-Taljan f'dawk is-snin. Il-Kummissjoni ta' l-1865, maħtura mill-Gvernatur Sir Harry Knight Storks (1864-1867), l-inkjesta magħmula minn Paolo Pullicino dwar il-qagħda edukattiva fl-1850, l-ittra ta' sir Charles Thomas Van Straubenzee (1872-1878) lis-segretarju ta' l-istat Ingliż (1873), huma biss ftit eżempji, fost bosta oħrajn, li fihom tingħata tifsira kbira lit-tixrid, skolastiku u soċjali, tat-Taljan.

Fl-aħħar egħxieren ta' snin tas-seklu dsatax bdiet tieħu ġmielha l-kwistjoni tal-lingwa, il-kontestazzjoni ta' tradizzjonijiet u ta' fehmiet ġodda. Stħarriġ tal-polemika lingwistika li faqqgħet f'dawk is-snin u ddawret sew ma tidħolx fil-limiti ta' din il-kitba, iżda minħabba l-konsegwenzi kulturali li telgħu fil-wiċċ fis-snin ta' wara, wieħed irid jirriferi għal waħda mill-ħidmiet ewlenin tal-gvern kolonjali f'Malta f'dik il-ħabta. Patrick Keenan, kummissjonarju Ingliż ieħor magħżul mill-Gvern tiegħu biex jistħarreġ is-sistema edukattiva tal-gżira fl-1879, kiteb li t-Taljan kien imxerred ħafna u li kellu importanza kbira fil-qasam tat-tagħlim. Konklużjonijiet ta' din ix-xeħta jidhru wkoll fir-

7. A.V. Laferla: **op. cit.,** paġ. 201.
8. Rob. Mifsud Bonnici: **Dizzjunarju BijoBibljografiku Nazzjonali,** Malta, 1960, paġ. 268.
9. A.V. Laferla: **op. cit.,** paġ. 252
10. G. Patti: **op.cit.,** paġ. 152.

rapport, magħmul fl-istess żmien, mill-kummissjonarju Sir Penrose Julyan (II).

Il-polemika, li saret waħda mit-temi poetiċi taż-żmien, qanqlet il-ħtieġa ta' valutazzjoni ġdida tat-tradizzjoni fl-aspetti kollha tagħha. Ngħidu aħna, mill-fehmiet editorjali li deħru fuq il-ġurnal politiku *Malta*, maħruġ għall-ewwel darba fl-1882, wieħed jista' joħroġ l-idejoloġija patrijottika u artistika tal-letterati Maltin. Mifrudin u msoffijin minn kull element polemiku u politiku, dawn il-prinċipji, imsenslin f'sensiela ta' ħsibijiet organiċi, jiffurmaw il-ġustifikazzjonijiet differenti li bis-saħħa tagħhom il-klassi aristokratika tal-kittieba ta' dak iż-żmien sabet il-mod xieraq kif tinserixxi lilha nnifiha bla tqanżiħ fil-kultura Taljana. Riferenza għal xi siltiet hi ta' fejda wkoll bħala sfond għall-moviment poetiku li, waqt li segwa l-linja tal-peniżola, ħoloq poeżija mixgħula, imħeġġa, li fittxet fil-kelma s-siwi ġelliedi bil-ħsieb li tbiddilha f'punt ta' tluq għal ħidma politika. Jekk wieħed jistħarriġha sew, wieħed jista' jintebaħ kemm kien profond l-influss li ħalla r-romantiċiżmu Taljan fuq l-idejoloġija ta' dawn il-kittieba Maltin.

L-ewwel ġustifikazzjoni hija nazzjonalistika u l-valutazzjoni tal-*lingua dei padri* (12) titbiddel f'valutazzjoni tan-nazzjon kollu bħallikieku biex twettaq il-fehma ta' De Amicis: "dove non c'e' lingua, non c'e' nazione". Il-ġurnal jemmen li "l-ilsien Taljan hu l-mezz spiritwali u konkret li bih inseddqu u nżommu l-individwalità nazzjonali tagħna" (13). Fost l-egħliem tan-nisel nazzjonali u tal-karatteristiċi etniċi, storiċi u spiritwali, hemm l-ilsien Taljan li "fost it-tradizzjonijiet tagħna u mill-kultura kollha tagħna hu l-aktar qawwi u l-aktar nobbli" (14).

Hemm ukoll ġustifikazzjoni ġejografika u ekonomika: "Malta mdawra... mill-art u mil-lingwa Taljana; Malta, imħaddna kuljum mit-traffiki baħħara li dejjem joktru u mill-kuntatti ta' l-ajru ta' l-Italja;... it-Taljan jiġi wiċċ imb wiċċ bħala imperattiv kategoriku ta' ħtieġa ħajja għalina, għaliex jolqot il-kummerċ u l-kultura teknika tagħna" (15).

Il-kwistjoni tqieset ukoll fid-dawl ta' ġustifikazzjoni rel ġjuża: "L-ilsien tal-kultura tagħna, ġawhra mill-egħżeż tal-wirt spiritwali tagħna

---

11. Ara Penrose G. Julyan: **Report on the Civil establisments of Malta,** William Clowes & Sons, London, 1879, para. 308-317, paġ. 56-59 u Patrick J. Keenan: **Report upon the education system of Malta,** Alexander Thom, Dublin, 1879, kap. 13, para II, paġ. 10.
12. A. Mercieca: **Le mie vicende,** Malta, 1947, kap. xvi, u A. Cini: **Origine e progresso della lingua italiana in Malta,** Malta, 1931, paġ. 83.
13. Editorjal anonimu (ta' Enrico Mizzi) f'**Malta,** 7 maggio, 1931.
14. **Ibid.**

li, flimkien mat-twemmin ta' Ruma, iroddilna l-jedd ewlieni għar-rispett ta' l-oħrajn għaliex hu għelm li ma jitħassarx ta' ċivilta' u ta' siwi'' (16).

Wieħed jista' bil-ħeffa kollha jwessa' din il-ħarsa sistematika lejn il-ħsieb tal-klassi aristokratika Maltija biex isib fiha valutazzjoni politika, kulturali u wkoll sentimentali tat-tradizzjoni. Ikun biżżejjed li wieħed jagħħlaq b'ġustifikazzjoni psikoloġika: "Għalina l-Maltin l-ilsien Taljani hu l-ilsien tal-ħsieb, ta' l-immaġinattiva. Dan jixhdu l-mod kif jipproċedi moħħna lejn ċerti sintesi... Huwa Taljan il-ħsieb f'dawn is-sintesi, nuru li aħna Taljani fil-ħsieb, fil-mod kif naraw bis-saħħa ta' l-immaġinattiva, tal-fantasija, fil-mod kif infissru ruħna bis-saħħa tat-traslati..." (17).

Ix-xeħta biex wieħed jorbot lil-letteratura mal-valuri soċjali hija naturali mhux biss fi ħdan il-limiti tar-rejaliżmu iżda wkoll, ftit jew wisq, f'kull moviment għaliex il-forom ta' l-ispazju u taż-żmien kienu meqjusa dejjem bħala ż-żewġ estremitajiet aprijoristiċi li ebda awtur ma jista' jegħleb. Ir-relazzjonijiet bejn letteratura u soċjetà huma reċiproki. Fil-kostruzzjoni ta' l-isfond storiku tinbena wkoll l-ispiritwalità artistika li tinqeda bil-forma sensorja biex toħroġ f'għamla ta' oġġett dak li wieħed iħoss. Mela, fi ħdan il-gwarniċ li ffurmajna, titwieled u titrawwem il-letteratura, l-iżjed il-poeżija, li issa nistgħu fl-aspetti purament letterarji tagħha.

IL-POEŻIJA BIT-TALJAN

Wieħed mill-eqdem poeti tas-seklu dsatax, Giuseppe Testaferrata Viani (1767-1837) jissokta t-tradizzjoni ta' poeti ta' qabel, Maltin u Taljani, li għanew il-letteratura, l-aktar fis-seklu tmintax, b'kompożizzjonijiet awgurali. Ħallielna *La Musica, un poemetto in verso toscani sciolto dedicato alla maesta' di Giorgio III del regno unito della Gran Brettania e d'Irlanda* (1805) u s-*Sonetto per il fausto arrivo in Malta sua eccellenza il governatore marchese di Hastings*. Giuseppe Depiro (1794-1870) hu mfakkar għall-*Ode al sommo pontefice Pio IX*. Cesare Vassallo (1800-1882) hu magħruf għal żewġ odi celebrattivi, *Celebrandi la sua prima messa l'illustrissimo e reverenlissimo signor canonico Don Paolo Alessio Portelli* (1827) u *Per l''incoronazione di s.m Victoria Regina d'Inghilterra* (1838). Hemm bosta oħrajn, ilkoll ta' siwi krejattiv ċkejken ħafna, iżda lkoll imqegħdin fit-tradizzjoni ta' l-odi

15. Editorjal anonimu (ta' Enrico Mizzi) f'**Malta,** 28 aprile, 1931.
16. Editorjal anonimu (ta' Enrico Mizzi) f'**Malta,** 30 aprile, 1931.
17. A. Cini: **op. cit.,** paġġ. 51-52

festevoli Taljana li minnha ma jeħdux biss il-versifikazzjoni u l-metrika, kif għamlu għall-ġeneri kollha l-poeti ta' Malta, iżda jżommu saħansitra t-tematika ħlejja ta' l-arkadiċi, bħal Metastasio, Lemene u Zappi.

Giuseppe Zammit (1802-1890), imlaqqam "Brighella", hu msemmi għaċ-*Cento Sonetti* (1846) u *Centum epigrammata latine et italice.* Fis-sunett Zammit isib sikwit forma oħra oħra ta' satira, u b'dan il-mod jersaq lejn xeħta li kellhom xi poeti Taljani, bħalma huma Lamberti u Foscolo. Fl-epigramma, miktuba sikwit b'versi senari jew kwinari, ifakkarna fil-kanzunetta metastasjana, minħabba li jpinġi ħajja ħafifa u sielma, waqt li juri ħeffa mużikali, verbali u ritmika.

(*Jissokta*)